

General-potpukovnik
mr AVGUST VRTAR

Oblici organizovanja naoružanog naroda

Društvo koje gradi socijalizam na osnovama samoupravljanja, u svom traganju za rešenjima kako optimalno zadovoljavati autentične ljudske potrebe, opravdano, uvek iznova preispituje i dograđuje sve aspekte svog organizovanja, pa prema tome i organizovanja za odbranu i zaštitu. Danas je tema organizovanja za odbranu i zaštitu jugoslovenskog društva aktuelna iz najmanje dva razloga.

Prvo. Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita kao oblik i sadržaj organizovanja jugoslovenskog društva za odbranu, i kao novi društveni odnos i revolucionaran proces podruštvljavanja poslova odbrane, razvija se neprekidno u smislu iskorišćavanja raznovrsnih mogućnosti produbljavanja podruštvljavanja odbrambenih i zaštitnih poslova i usavršavanja organizacije odbrane i zaštite. Te nove mogućnosti nastaju usled neprekidnog razvoja samoupravnih društvenih odnosa i dogradnje društveno-političkog sistema zasnovanog na tim odnosima. U raspravama o usavršavanju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, koje su u toku, pitanje još racionalnije i efikasnije organizacije odbrane i zaštite, kao integralnog dela političkog sistema, ne može biti zaobiđeno.

Drugo. Raspravu u ovom momentu posebno inspiriše postojanje nerazumevanja i pogrešne interpretacije stavova klasika marksizma o naoružanom narodu. Činjenica je da se Marks i Engels nisu celovito bavili niti ratom, niti vojnom silom i njezinom organizacijom, niti borbenim postupcima. To pojedinim autorima ne smeta da na osnovu nekih Marksovih i Engelsovih prigodnih rasprava njihovih

konkretno istorijskih analiza pojedinih ratova, koji su u njihovo vreme vođeni, uopštavaju njihove, konkretnim prilikama i uslovima primerene stavove, interpretirajući ih na dogmatski, anarholiberalistički ili pseudorevolucionaran način. Ti autori previđaju da je Marksova i Engelsova misao po svojoj suštini kritika stvarnosti i misli o stvarnosti, misao revolucije i o revoluciji.

Sa tih pozicija izloženo je kritici i organizovanje za odbranu i zaštitu jugoslovenskog društva, napose i organizacija oružanih snaga. Ne bih ulazio u sve neprimerene interpretacije klasika marksizma, već bih izdvojio dve.

Prema prvoj, jugoslovenska organizacija oružanih snaga nije primerena savremenim zahtevima ratovanja. Glomazan sistem opštenarodne odbrane, paralelna organizacija Jugoslovenske narodne armije i Teritorijalne odbrane sa mnogim usitnjenim jedinicama dosta koštaju, a ne mogu se poređivati sa moderno opremljenim, brzo pokretnim, dobro obučanim i jedinstveno rukovođenim jedinicama agresora. I ona sredstva koja dajemo za široko razgranati sistem opštenarodne odbrane treba uložiti u opremanje i pripremanje moderne armije. Naše je mišljenje da bi prihvatanje ovog zahteva značilo napuštanje koncepcije opštenarodne odbrane i vraćanje na centralističko državno organizovanje oružanih snaga, što je nespojivo sa političkim sistemom socijalističkog samoupravljanja. Pored toga, ovakvo rešenje bilo bi pogrešno i sa stanovišta materijalno-tehničkog činioća, jer bismo njime ostali bez brojnih prednosti korišćenja savremenog naoružanja i opreme koje proizlaze upravo iz mogućnosti primene oblika najšireg oružanog organizovanja naroda.

Prema drugoj interpretaciji — koja je suprotna prvoj — Jugoslovenska narodna armija je klasična stajaća armija, neprimerena socijalističkom društvu. Tu stajaću armiju treba ukinuti, a razviti teritorijalnu organizaciju za odbranu i obezbediti da svi građani učestvuju u odbrani svog sela, grada, preduzeća i tako ostvariti Marksovu viziju naoružanog naroda. Podruštvljavanje se dakle, svodi na ukidanje JNA. Međutim, *podruštvljavanje* — u današnjim uslovima nije niti se može svoditi na ukidanje JNA kao udarne snage sistema opštenarodne odbrane.

Organizovanje za opštenarodnu odbranu ovisi od stepena ostvarenja samoupravnih odnosa u svim sferama društvenog života, tj. od stepena *podruštvljavanja političkih poslova*, ali i od tehnike i tehnologije ratovanja. A ona ne zavisi samo od sopstvenog tehničko-teh-

nološkog razvoja i razvoja sopstvene vojne misli već i od tehničko-tehnološkog razvoja *protivnika* i njegove vojne misli, tj. od njegove organizovanosti i opremljenosti, te strategije i taktike vođenja *oružane borbe*. Zanemarivanje te činjenice znači ili totalno odsustvo poznavanja organizovanja i vođenja oružane borbe ili namerno iskrivljavanje činjenica radi dovođenja zemlje u vojno-politički inferioran položaj.

Podsetio bih na to da raspravu o oblicima vojnog organizovanja, konkretno o prednostima stajaće vojske ili vojske milicijskog tipa, nisu započeli Marks i Engels, već su o tom pisali još grčki mislioci. *Aristotel* (384—322. p.n.e.) u »Politici« otkriva povezanost karaktera političkog sistema i vojnog organizovanja. Njegov učitelj *Platon* (427—347 p.n.e.) u »Državi« odlučno zagovara profesionalnu vojsku, jer, po njemu, ratnom veštinom može da ovlada samo profesionalni vojnik (uzgredno, *Platon* izričito zahteva da se vladari i vojnici moraju odreći privatne svojine). *Makijaveli* (1469—1527) u »Vladaru« zagovara neprofesionalne oružane snage i uopšte vojnu obavezu. *Žan Žak Ruso* je 1771. godine zapisao da svi građani moraju biti vojnici po dužnosti, a ne po profesiji. *Medison* (1751—1836) upozorava na to da je stajaća vojska opasna za ličnu slobodu i demokratsko uređenje i da ugrožava mir. U listini o pravima Virginije zapisano je 12. 6. 1776. godine: »Stalnu vojsku treba u vreme mira izbegavati, a armija neka bude strogo podređena civilnoj vlasti i pod njezinom upravom«. Ideolozi francuske buržoaske revolucije zagovaraju neprofesionalnu vojsku. Međutim, kao pobednici, usled spoljne opasnosti, zadržavaju stajaću vojsku, a Konvent 1793. god. prvi uvodi opštu vojnu obavezu. Sličnim putem idu sve građanske revolucije.¹

Politička emancipacija koju donose građanske revolucije omogućava promene u strukturi, organizaciji i ulozi oružanih snaga. Formiraju se *masovne* armije od pripadnika svih slojeva društva. Vladajuća buržoazija obezbeđuje podređenost armije svojim klasnim interesima putem vojne subordinacije, određivanjem pripadnika svoje klase na vodeće dužnosti u armiji, propisivanjem (zakonima) mesta, uloge i zadataka i finansiranjem armije. Međutim, što se tiče unutrašnjeg uređenja armije, u nekim zemljama prećutno i danas važi *Velingtonovo* načelo da je to stvar armije. Ali, u praksi političkog života stvarni odnosi civilna vlast — vojna vlast veoma su različiti: od

¹ Vlastodršci u drugim evropskim zemljama, bojeći se masovne armije, nisu odmah sledili primer francuskog Konventa. Austrougarska monarhija uvodi opštu vojnu obavezu tek 1868, Italija 1871, carska Rusija 1874. i Velika Britanija 1915. god.

apsolutne podređenosti vojne vlasti civilnoj do dominacije vojne vlasti nad civilnom, ali je vojska po svom bitku zaštitnik poretka.²

Već letimičan uvid u stavove vodećih mislilaca klasnog društva o oblicima vojnog organizovanja, a pogotovu uvid u stvarne oblike organizovanja, upućuje na zaključak da isti socijalni model društva može da primeni različite oblike organizovanja vojne sile i da se, prema tome, izučavanjem samo oblika organizovanja ne može doći do zaključka o karakteru oružanih snaga. Za to su potrebni i drugi kriterijumi, pre svega kriterijumi karaktera socijalnog modela društva, te pitanje *ko oružane snage organizuje i o njima odlučuje i čijim interesima one služe*.

Marks je, otkrivajući klasni karakter države, ujedno otkrio i klasni karakter armije kao najsnažnijeg sredstva države, a to znači klase na vlasti, za držanje u potčinjenosti eksploatisanih — u robovlasničkom društvu robova, u feudalnom društvu kmetova i u buržoaskom društvu proletarijata i siromašnih seljaka.

Prema tome, kada nemarksistički mislioci govore o stajaćoj vojsci ili o miliciji, oni uvek misle na *vojnu silu koju je organizovala država u interesu države*. Pri tome, dakako, državu najčešće smatraju opštim dobrom i izrazom interesa svih građana, tj. natklasnom tvorevinom.

Politički konstituisano društvo ne poznaje civilnu vlast koja bi bila bez institucije fizičkog nasilja, bez oružanih snaga. Civilna vlast organizuje oružane snage na način primeren zaštiti interesa vladajuće klase i ostvarivanju politike »drugim sredstvima« u oružanom sukobu.

Oružane snage su, dakle, deo političkog sistema, iako nisu sa njime identične: njihovo mesto i uloga, kao i odnos prema civilnoj vlasti specifičan su izraz odnosa snaga, politike, ideologije i volje vladajuće klase, a njihov karakter određen je ciljevima te klase kojima oružane snage objektivno služe. Vladajuća klasa nije spremna da deli vlast, a pogotovo ne vlast nad oružanim snagama kao svojim najsnažnijim osloncem, sa bilo kojom klasom ili drugom socijalnom grupacijom, a pogotovo ne sa klasom koju, upravo pomoću armije, drži u potčinjenom položaju. Otuda činjenica da je samoorganizovanje vojne sile u vidu naoružanog naroda ostvarljivo i ostvarivano uvek nasuprot državne, kolonijalne ili okupacione vlasti, tj. u revolucijama, ustancima i narodnooslobodilačkim ratovima. U tim us-

² Istorija, posebno novija, poznaje izuzetke od tog pravila: u više nerazvijenih zemalja, od kojih se neke ustavno deklariraju kao socijalističke, inicijator i nosilac revolucionarnih društvenih promena bila je vojska kao najorganizovanija društvena snaga tih zemalja.

lovima je eksploatisana klasa ili porobljeni narod, na temelju vlastite spoznaje o nužnosti oružane akcije protiv ugnjetača i porobljivača, često predvođen političkom partijom, ali i bez nje, »organizovao vlastite snage kao vojne snage« da bi njima razbio legitimnu vlast, tj. državni aparat i oružane snage kao integralni deo tog aparata i njegov najsnažniji oslonac i tako ostvario klasno ili nacionalno oslobođenje, ili i jedno i drugo. Naoružani narod je, dakle, delo radničke klase, radnih ljudi i građana — čitavog naroda, a ne delo države.

Pošto je radnička klasa osvojila vlast, odnosno ostvarila politički cilj proleterske revolucije, nastaje radikalno nova situacija: na političku scenu stupa klasa kojoj je cilj ukidanje svake eksploatacije i svih institucija koje eksploataciji služe, te stvaranje asocijacije slobodnih proizvođača. Međutim, i radnička klasa — da bi zaštitila tekovine revolucije i ostvarivala željeni socijalistički društveni preobražaj, u sadašnjim međunarodnim okolnostima nužno mora organizovati »državu u odumiranju« i stvoriti svojim ciljevima primerenu vojnu silu. Kako ti ciljevi nisu niti držanje u potčinjenosti druge klase, niti osvajanje tuđih teritorija, niti izvoz revolucije, to je i svrha vojnog organizovanja odbrana od agresije i zaštita poretka i pokreta. Subjekat organizovanja i države i vojne sile moraju biti radni ljudi i građani koji sami, bez posredstva njima otuđenih snaga, odlučuju o svim društvenim poslovima, pa i poslovima odbrane.

Marks i drugi klasici marksizma nisu ni mogli ni hteli da propisuju buduće oblike vojnog organizovanja naoružanog naroda, iako su tragali za najprimerenijim oblicima, pa su, sledeći svoja saznanja, neke oblike isticali kao primerene tadašnjim uslovima, ali su insistirali na suštini, tj. *naoružanom narodu kao izrazu emancipacije čoveka*. To se vidi i iz Marksovog i Engelsovog tretmana oblika vojnog organizovanja. Oni su, izučavajući ratove vođene za njihovog života, davali *različite* izjave o pogodnosti pojedinih oblika organizovanja armija, napose o primerenosti stajaće armije ili armije milicijskog tipa vojnom organizovanju proletarijata, čime se danas dosta manipuliše tako što se citiraju samo stavovi koji idu u prilog tezi određenog autora. Bitno je naglasiti da Marks i Engels nisu vezivali oblik vojnog organizovanja samo za model društveno-političkog uređenja, iako su, u načelu, govorili da je armija milicijskog tipa bliža demokratskom uređenju, jer omogućava masovnije učešće građana nego stajaća armija. Naglašavali su izuzetno velik uticaj na vojno organizovanje stepena razvijenosti proizvodnih snaga, napose vojne tehnike i tehnologije, kao i potrebu za masovnim obučavanjem (služenjem obaveznog vojnog roka i vežbanjem omladine), koje treba da obave profesionalne vojne starešine. Njihova je preokupacija bila ka-

ko obezbediti efikasnu, dobro opremljenu i vešto vođenu demokratsku armiju koja će služiti interesima proletarijata.

Engels se u »Elberfeldskim govorima« 1845. godine zalaže za *teritorijalni milicijski sistem*. On smatra da u komunističkom društvu niko neće pomišljati na stajaću vojsku, jer čemu ona kada niko neće poželeti da remeti unutrašnji mir, niti da preduzima napadački rat. Međutim, posle građanskog rata u SAD 1861 — 1865. godine, on u pismu Marksu 1868. godine navodi da milicijski sistem zahteva velike ljudske žrtve i mnogo novca i konstatuje da je pogotovo posle uvođenja ostraguše u naoružanje čistoje milicije »odzvonilo« i zaključuje: »To ne znači da se svaka racionalna vojna organizacija ne nalazi negde na sredini između pruskog i švajcarskog sistema — ali gde? To u svakom slučaju zavisi od postojećih okolnosti. Samo se komunistički uredno i *vaspitano* društvo može jako približiti milicijskom sistemu, ali i tu samo približno...«³

Za razumevanje Engelsove misli o vojnom organizovanju je bitno kako je on opredelio momenat kada će *narod* biti sposoban da *sprovode svoju volju nasuprot volji vojnog rukovodstva*, tj. kada će radni ljudi i građani organizovati vojne snage društva kao svoje vlastite. Engels kaže: »A taj će momenat nastupiti čim narodna masa — seoski i gradski radnici i seljaci — bude *imala* svoju volju. U tom trenutku vojska vladara preobratice se u narodnu vojsku; mašina će otkazati službu, militarizam će se slomiti dijalektikom vlastitog razvitka. To što nije mogla da izvede buržoaska demokratija 1848. godine, baš zato što je bila *buržoaska* a ne proleterska, naime, da dade radnim masama volju čija bi sadržina odgovarala njihovom klasnom položaju — to će neizostavno učiniti socijalizam. A to znači razbijanje militarizma i s njim sve stajaće vojske iznutra«.⁴ Međutim, valja dodati da Engels već u sledećem stavu ukazuje na pouku da »čitava organizacija i način borbe armija, a time i pobjeda i poraz, zavise od materijalnih, to jest od ekonomskih uslova; od ljudskog materijala i oružja, dakle od kvaliteta i kvantiteta stanovništva i od tehnike«.⁵ Dakle, i organizacija narodne vojske nije niti može biti arbitrarna — ona zavisi od mnogih objektivnih i subjektivnih činilaca.

Kada se građanska klasa borila za učvršćenje stečenih pozicija, Marks se izjašnjavao za opštu vojnu obavezu i služenje proletarijata u masovnim građanskim armijama, ali i za služenje u posebnim milicijskim vojnim jedinicama. Na Prvom kongresu Internacionalne (1866.

³ Engels, *Izabrana vojna dela*, knjiga II, VIZ JNA »Vojno delo«, Beograd 1960, str. 369—370.

⁴ Engels, *Antidühring*, »Cankarjeva založba«, Ljubljana 1948, str. 195.

⁵ Isto, str. 195.

godine) Marks je predložio stav koji je ušao u rezoluciju: »Predlažemo opšte naoružanje naroda i opštu obuku u rukovanju oružjem. Kao privremenu meru dopuštamo postojanje manje stajaće vojske, koja bi bila škola za komandni kadar milicije; svaki građanin mora kraće vreme služiti u toj armiji«. ⁶

Nakon Pariske komune Marks govori o »najzad pronađenom političkom obliku, pod kojim se moglo izvršiti političko oslobođenje rada«, ali ne kaže da je taj oblik primeren za sva vremena. U to vreme kapitalizam kao sistem već je stabilizovan, a stajaće vojske su ne samo oslonac klase na vlasti za držanje u potčinjenosti proletarijata već i snaga za realizaciju ekspanzionističkih prohteva buržoazije. Akt komune o ukidanju stajaće vojske građanskog društva jeste akt odbrane revolucije. Istim aktom svi građani sposobni za vojsku proglašavaju se članovima Nacionalne garde, koja time postaje oblik i sadržaj naoružanog naroda. Sledi pouka: staru državu i njezine institucije ne treba dograđivati, već razbiti. Međutim, uspostavljanjem proleterske vlasti, tj. realizacijom političkog cilja revolucije, nastaje prelazni period ostvarivanja socijalnog cilja revolucije — oslobođenje čoveka od svih oblika otuđenja. U tom periodu, proletarijatu, da bi sačuvao tekovine i ostvario naredni cilj, potrebna je država koja odumire i njoj primerena vojna organizacija.

Vojni teoretičari Druge internacionale žestoko su raspravljali o vojnoj organizaciji proletarijata i o njegovom odnosu prema ratu i miru, zahtevajući zamenu stajaće vojske »demokratski organizovanom milicijom«, ali su se bitno razlikovali u pogledima kako to učiniti. ⁷

I Lenjin u različitim prilikama zagovara različita rešenja vojne organizacije proletarijata. U »Pismima iz daleka« govori o miliciji, sastavljenoj od celokupnog stanovništva. U »Državi i revoluciji« govori o »naoružanoj masi«, o »državi naoružanih radnika«, o »naoružanom narodu« itd. Ističe naoružanu organizaciju kao uslov opstanka proleterske države.

Međutim, nakon pobede oktobarske revolucije, u izveštaju CK na VIII kongresu marta 1919. godine ⁸ govori se o izgradnji Crvene armije kao o potpuno novom pitanju, koje se ranije ni teoretski nije postavljalo. U rezoluciji ovog kongresa zauzet je stav da se organizuje regularna stajaća vojska, ali kao privremen i prelazan oblik ka

⁶ *Prva internacionala*, »Rad«, Beograd 1950, str. 66.

⁷ Videti: *Kongresi druge internacionale*, »Rad«, Beograd 1953. i *Druga internacionala*, »Rad« Beograd 1951.

⁸ Videti: *Partija v period inostrani vojni intervencij i gradjanskoj vojni*, »Gospolitizdat«, Moskva 1962.

vojsci »klasnog socijalističkog milicijskog tipa«. U Rezoluciji IX kongresa već piše o organizaciji oružanih snaga, koja odgovara prelaznom razdoblju, a to razdoblje može biti *dugotrajnijeg* karaktera, da bi na XVIII kongresu, pod Staljinom, bilo konačno prihvaćeno rešenje o Crvenoj armiji kao regularnoj armiji stajaćeg tipa. Načelo teritorijalne organizacije je napušteno.

Sve pbedonosne revolucije našle su se pred dilemom kako da strukturiraju i organizuju oružane snage da budu snažan faktor odbrane tekovina revolucije, a da se istovremeno ne osamostale u odnosu na klasu koja je tek stekla vlast. Kao što znamo, nije samo sovjetska revolucija već su kasnije i druge pbedničke revolucije, pošto bi radnička klasa osvojila političku vlast, transformisale revolucionarnu vojsku u stajaću vojsku, sa profesionalnim kadrom, vojnom subordinacijom i opštom vojnom obavezom.⁹ Položaj u kome su se te zemlje našle nakon revolucije nije ostavljao dileme o potrebi snažnih oružanih snaga. Međutim, politička vlast konstituisana kao sredstvo revolucionarne borbe, oglašavajući revolucionarno-etatički stupanj kao cilj revolucije, postepeno prerasta u silu koja u ime radničke klase upravlja društvom. Država, u ime radničke klase, organizuje i oružane snage kao sredstvo političke vlasti.

Evolucija našeg vojnog organizovanja je poznata. U revoluciji je ostvareno autentično *samoorganizovanje naoružanog naroda*. Vojna organizacija narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije primer je konkretnog oružanog delovanja radničke klase i čitavog naroda radi ostvarenja sopstvenog interesa — oslobođenja od okupatora i od svih oblika eksploatacije.

Oblici organizovanja naoružanog naroda u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji sjajan su primer uvažavanja istorijskih okolnosti i konkretnih uslova vođenja borbenih dejstava. Širenjem ustanaka i narastanjem otpora razvijaju se i usavršavaju oblici organizovanja — od borbenih grupa, preko brigada, divizija i korpusa do armija u završnim operacijama. Međutim, uvek je to bio *naoružan narod* koji se latio oružja, predvođen Komunističkom partijom Jugoslavije i genijalno vođen od njenog generalnog sekretara i vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita. Oblici organizovanja podređivani su činjenici da se narod dobrovoljno latio oružja da istera okupatora, ali

⁹ Istovremeno, većina socijalističkih zemalja ima brojne milicijske vojne jedinice i jedinice unutrašnje bezbednosti, ali i te jedinice organizuje država. Ugredno, i mnoge zemlje NATO imaju razvijene teritorijalne jedinice. Te činjenice upućuju na zaključak da se države odlučuju na organizaciju teritorijalnih ili milicijskih jedinica iz razloga bezbednosti i očekivanih borbenih dejstava. U tom razlogu sadržan je i interes klase na vlasti da sačuva postojeći poredak.

i da ne dozvoli povratak na staro — tj. da izvede istovremeno i socijalističku revoluciju. Podređeni su i činjenici da je okupator nadmoćan, ali da smo mi deo savezničkih snaga; da se moramo naoružavati oružjem oduzetim od okupatora; da moramo istovremeno voditi borbu na celokupnoj teritoriji Jugoslavije, ali i da imamo uvek jasno izražena težišta; da smo zemlja sa više naroda i narodnosti koji hoće da žive zajedno u federativnoj Jugoslaviji.

Odnos civilna vlast — vojna vlast dobio je istorijski novu suštinu i poprimio nove oblike. Od prvog dana narodnooslobodilački odbori bili su organi vlasti, čiji su stvaranje i opstanak bili uslovljeni oružanom borbom revolucionarne armije i obratno, — narodnooslobodilački odbori neprekidno su stvarali uslove Narodnooslobodilačkoj vojsci za uspešno vođenje oružane borbe. Uz to, stalno se potencirala veza *armije i naroda*, kao uzajamnog izvora snage i nepobedivosti.

Nakon oslobođenja neprekidno smo dograđivali vojnu organizaciju kako bismo sačuvali tekovine revolucije i obezbedili miran socijalistički razvitak.

Prelomni momenti mogu se videti iz odgovarajućih ustavnih i zakonskih odredbi, odnosno iz doktrinarnih dokumenata.

Po Ustavu iz 1946. godine (član 134) »Jugoslovenska armija je oružana snaga FNRJ. Njen je zadatak da čuva i brani nezavisnost države i slobodu naroda. Ona je čuvar nepovredivosti državnih granica, mira i bezbednosti«. Iste godine donet je i prvi Zakon o službi u Jugoslovenskoj armiji.

Objektivne okolnosti (tek osvojena vlast, malobrojna radnička klasa, ratom opustošena zemlja i mogućnost strane intervencije i kontrarevolucije) nalagali su nam da što pre ojačamo vlast radnih ljudi i da tekovine revolucije obezbedimo snažnom armijom. Odbrambeni poslovi centralizovani su u rukama državnih organa federacije. Međutim, čim su stvoreni potrebni društveno-ekonomski i politički uslovi, doneta je istorijska odluka o samoupravnom putu razvoja socijalizma, putu ka stvaranju slobodne asocijacije proizvođača. Time su stvoreni preduslovi za proces podruštvljavanja odbrane u uslovima kada je »proletarijat organizovan kao vladajuća klasa« (Manifest Komunističke partije).

Ustavni zakon iz 1953. godine ne daje nova opredeljenja JNA, ali konstituiše *Savet narodne odbrane*, koji brine o organizaciji i mobilizaciji izvora i snaga države za narodnu odbranu.

Godine 1955. donet je nov Zakon o JNA a zatim iste godine i Zakon o narodnoj odbrani. Jugoslovenska narodna armija ispunjava

najvažniji i najodgovorniji deo funkcije narodne odbrane — pripremanje i vođenje oružane borbe.

Nove ustavne i zakonske odredbe bile su osnova za mnoge promene u strukturi JNA. Formirane su partizanske, diverzantske i teritorijalne jedinice. Godine 1958. definisana je nova doktrina o opštenarodnom odbrambenom ratu, gde su saopšteni stavovi o korišćenju i organizovanju svih ljudskih i materijalnih snaga za odbranu. Osnovni faktor odbrane još uvek je JNA — kao nosilac oružane borbe — ali više nije i jedini. Već »Ratna služba« iz 1955. godine uvažava iskustva narodnooslobodilačkog rata i revolucije, a »Ratna služba« iz 1959. godine u celini izražava nova doktrinarna opredeljenja o opštenarodnom odbrambenom ratu.

Ustav iz 1963. godine stavlja građanina u poziciju stvaraoca odbrambene politike. Odbrana zemlje nije više samo čast i dužnost već i *pravo*, i to pravo svih subjekata društva. Stvorene su ustavno-pravne pretpostavke za širi proces podružljavanja odbrane.

Jugoslovenska narodna armija je glavna oružana snaga narodne odbrane Jugoslavije. Zakon o narodnoj odbrani iz 1965. godine predviđa mogućnost formiranja određenih jedinica teritorijalne odbrane.

Zakon o narodnoj odbrani donet 1969. godine i formalno utemeljuje koncepciju opštenarodne odbrane čije je izvoriste, kao što je poznato, u našem narodnooslobodilačkom ratu, te određuje njezino ostvarivanje kao funkciju svih društveno-političkih zajednica, radnih i drugih organizacija. Narodna odbrana je »integralni deo koncepcije o novom humanom, demokratskom, socijalističkom i samoupravnom društvu, te uopšte o miru i napretku u svetu« — zapisano je u uvodnim načelima Zakona o narodnoj odbrani.

Prvi put u našoj praksi Zakonom se određuje da su oružane snage Jugoslavije sastavljene od Jugoslovenske narodne armije i Teritorijalne odbrane. Jugoslovensku narodnu armiju organizuje, naoružava, oprema i priprema za odbranu federacija, a jedinice Teritorijalne odbrane organizuju opštine, pokrajine i republike.

Ustav iz 1974. godine uređuje jedinstvene oružane snage, sastavljene od JNA, kao zajedničke oružane sile svih naroda i narodnosti i svih radnih ljudi i građana, i od TO, kao najšireg oblika oružanog opštenarodnog otpora. Svi subjekti samoupravnog društva istovremeno su i subjekti odbrane. *Svaki* građanin, koji sa oružjem u ruci ili na drugi način sudeluje u otporu protiv agresora, pripadnik je oružanih snaga SFRJ. Neotuđivo i neprikosnoveno je pravo i dužnost naroda i narodnosti Jugoslavije da štite i brane nezavisnost, suve-

renitet, teritorijalnu celovitost i Ustavom utvrđeno društveno uređenje SFRJ.

Međutim, mi i sada ne tvrdimo da je to *konačan* oblik organizovanja za odbranu socijalističkog društva; naprotiv, *neprekidno tražimo za još povoljnijim rešenjima.*

Možemo, dakle, reći da smo, shodno razvoju društveno-političkog sistema, razvoju ratne tehnike i tehnologije i razvoju naše vojne misli neprestano dograđivali vojnu organizaciju, ali nismo nikada menjali ciljeve i svrhu njezinog delovanja — čuvanje nezavisnosti zemlje i zaštita razvoja samoupravljanja, pa prema tome — ni *karakter te organizacije.*

Izvesno je da nova tehnika i tehnologija nalažu stalnu dogradnju vojne organizacije i novu tehnologiju vođenja oružane borbe, što vojničkim rečnikom zovemo ratnom veštinom. Međutim, ta konstatacija važi za vojno organizovanje u bilo kom socijalnom modelu društva. I attribute, kao što su: organizovanost, obučenost, opremljenost, oslonac na vlastite snage susrećemo u obeležjima i htenjima gotovo svih savremenih armija. Sve više zemalja organizuje i teritorijalne jedinice.

Gotovo sve zemlje predviđaju i pripremaju sve svoje ljudske i materijalne potencijale za aktivno učešće u eventualnom ratu. U tom cilju stvaraju vojnu organizaciju, primerenu socijalnom modelu svog društva, te politici, ekonomici, kulturi, ideologiji, etici i tradicijama tog društva. Prema tome, stepen organizovanosti svih potencijala društva i masovnosti učešća u ratnim naporima ne mogu biti kriterijumi koji opredeljuju za naprednost ili nazadnost organizacije za odbranu, niti za stepen podrštvljenosti odbrambenih poslova.¹⁰

U savremenom svetu iskristalisala su se tri osnovna socijalna modela:

(1) društvo zasnovano na privatnoj svojini i na toj svojini razvijeni kapitalistički odnosi;

(2) društvo zasnovano na državnoj svojini i na toj svojini razvijeni etatiistički odnosi;

(3) društvo zasnovano na društvenoj svojini i na toj svojini razvijeni samoupravni odnosi.

U prava dva socijalna modela subjekat odbrane je *država*, koja u ime *nosilaca vlasti* organizuje vojne snage, određuje i svrhu i cilj

¹⁰ I Hitlerova Nemačka ostvarila je organizovano masovno učešće stanovništva te države u oružanoj borbi i u ratnoj proizvodnji. I ne samo to: merama prisile obezbedili su da milioni radnika okupiranih zemalja rade u nemačkoj vojnoj industriji, čime su omogućili da nemački radnici neposredno učestvuju u oružanoj borbi.

organizovanja, finansira te delatnosti, postavlja vojne starešine i naređuje upotrebu oružanih snaga.

U trećem socijalnom modelu radni ljudi i građani i narodi i narodnosti *u svoje ime organizuju i izgrađuju opštenarodnu odbranu*. U tom organizovanju sudeluju svi subjekti društva, od građana, organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih asocijacija, do društveno-političkih zajednica, odnosno države.

Karakter vojnog organizovanja socijalističkog društva opredeljen je bićem tog društva. Ukoliko društvo gubi etatistički karakter, tj. koliko jeste konkretno društvo stvarno socijalističko, utoliko se stvaraju uslovi za realizaciju ideje o naoružanom narodu. Klasno društvo, odnosno društvo podeljeno na one koji u nečije ime vladaju i na one kojima se vlada, usled neminovnih suprotnosti, ne može da organizuje svoju vojnu silu kao naoružani narod. Ono može u određenim situacijama da stvori visok stepen jedinstva interesa i da mobilise veliki deo društvenih potencijala, ali ne može da eliminiše činjenicu da je to učinjeno posredstvom *države* kao instrumenta vladajuće klase ili sloja.

Tek u društvu u kome su stvoreni uslovi da građani odlučuju o svim društvenim poslovima pa, prema tome, i o poslovima odbrane, možemo govoriti o *naoružanom narodu*. Kakvi će se *oblici organizovanja naoružanog naroda primeniti, pitanje je odluka upravo tih građana*.¹¹ Ta odluka nije arbitrarna; ona je uslovljena materijalnim, tehničkim, tehnološkim, geografskim, demografskim i drugim faktorima, kao i faktorom protivnika kome se treba suprotstaviti.

Potvrdu ovako postavljenoj tezi nalazimo u celini Marksovog dela, u njegovom opredeljenju ciljeva, puteva i subjekata revolucionarne borbe, a cilj jeste *emancipacija* čoveka ili ljudska emancipacija, koja može biti delo samo onog subjekta koji u toj borbi može izgubiti okove, dakle radničke klase. Marks u »Prilogu židovskom pitanju« kaže: »Svaka emancipacija čoveka je svođenje čovekovog sveta, čovekovih odnosa na samog čoveka« i nastavlja poznatim stavom da će ta emancipacija biti dovršena kada čovek ne bude od sebe delio društvene snage u obliku političke snage, već kada te snage spozna i organizuje kao vlastite snage.

¹¹ Prema Ustavu SFRJ »Radni ljudi i građani i narodi i narodnosti Jugoslavije organizuju i izgrađuju opštenarodnu odbranu kao nerazdvojni deo socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja...« Prava i dužnosti Federacije i njenih organa u oblasti narodne odbrane utvrđeni su Ustavom, a prava i dužnosti drugih subjekata odbrane uređuju se, u skladu sa sistemom narodne odbrane, drugim aktima (ustavima republika i pokrajina, zakonima statutima).

Tito u svom govoru na Ljubljanskem univerzitetu 1969. godine konstatuje da »samoupravni socijalistički društveni sistem omogućava da udruženi proizvođači i građani organizuju odbrambene snage društva kao svoje vlastite«, a to je ono što Marks navodi kao uslov oslobođenja čoveka.

Radni čovek i građanin, na temelju prava i dužnosti koji proizilaze iz njegovog samoupravnog društvenog položaja, kao što odlučuje o svim društvenim poslovima, odlučuje i o poslovima odbrane, tj. kako će da štiti svoju samoupravnu socijalističku zajednicu i kakve i kolike oružane snage će u tu svrhu da organizuje. Svoju temeljnu odluku on je preko delegatskih skupština saopštio i zapisao u Ustav, i to kao svoje *neotuđivo i neprikosnoveno* pravo, pravo svih radnih ljudi i građana, svih naroda i narodnosti. Nosioc odbrane su, dakle, svi subjekti društva.

Na prvi deo pitanja — da li je naša vojna organizacija delo radnih ljudi i građana očitmo možemo odgovoriti pozitivno, jer postojeći društveni odnosi omogućavaju radnim ljudima i građanima da odlučuju i o odbrani.

Opštenarodna odbrana je, dakle, oblik i sadržaj odbrambenog organizovanja samoupravnog društva. On nije samo jedinstven sistem organizovanja, pripremanja i vođenja oružane borbe, već je, pre svega, *novi društveni odnos* gde je čovek stvaralac organizacije za odbranu, kojom ostvaruje svoj i zajednički interes — odbranu zemlje i zaštitu Ustavom utvrđenog poretka. Opštenarodna odbrana je istovremeno naš put i proces podružtvljavanja odbrambenih poslova. Mera podružtvljenosti jeste stepen *stvarnog učešća radnih ljudi i građana i svih subjekata socijalističkog društva u odbrambenim poslovima*. Poslovi odbrane nisu, dakle, više u isključivoj nadležnosti države, makar i u odumiranju, iako organi države još uvek imaju za sada *nezamenljivu* ulogu u organizovanju odbrane i vođenju oružanih snaga, posebno JNA. I kao organi države oni ispunjavaju funkciju koju im dodeljuje delegatska skupština, kojoj za svoj rad, jednako kao svi državni organi, i odgovaraju.

Odlučujuća činjenica u opredeljivanju karaktera organizacije za odbranu, napose oružanih snaga, jeste nov položaj radnih ljudi u odbrani, koji im omogućava da *neprikosnoveno odlučuju* o odbrani i njezinoj organizaciji. To je, dakle, nova istorijska mogućnost organizovanja za odbranu i stvar je *naših saznavnih mogućnosti* da tu mogućnost pretvorimo u stvarnost, organizujući odbranu primerenu društvu koje gradi socijalizam na osnovama samoupravljanja. Radnim ljudima i građanima niko ne može oduzeti pravo i dužnost na

organizaciju odbrane i na samu odbranu, pa se, prema tome, i država, i oružane snage ne mogu osamostaliti u odnosu na one koji su odredili njihov oblik, obim, svrhu i zadatke. Pojave potiskivanja samoupravljanja, određene birokratizacije državnih institucija, tehnokratizacije i slično ukazuju na to da tendencije ka osamostaljenju države i njenih institucija nisu prevaziđene i da radni ljudi i građani, napose klasa na vlasti, mora zadržati mehanizme kojima će takve tendencije onemogućiti i obezbediti samoupravni kurs razvoja.

Tendencije tehnokratizacije ili birokratizacije moguće su i u armiji. Savremena borbena sredstva čine veoma složene borbene sisteme, čije je funkcionisanje nezamislivo bez savršenog sklada svih delova, bez vrhunski osposobljenih ljudi koji taj sklad i uspostavlja, održavaju i koriste. U uslovima apsolutne međusobne zavisnosti delova sistema stvara se privid da je i čovek samo deo sistema u kome obavlja dodeljenu funkciju. Taj se privid još više povećava automatizacijom sistema, gde je uloga čoveka prividno svedena na »pristiskanje dugmadi.« Od privida pa do oformljenog shvatanja čoveka kao dela sistema i u službi sistema samo je jedan korak. Marksistički je polazište da je čovek subjekat koji stvara sebi primerena sredstva i sisteme, da bi mu služili u proizvodnji života i za odbranu života, a ne da stvara sebi otuđene snage kojima treba da se podređuje. Stoga zahtev da svakog čoveka u ovom društvu nužno treba tretirati kao subjekat svih društvenih zbivanja nije parola, već imperativ samoupravnog društvenog preobražaja.

Postavlja se pitanje da li su radni ljudi kadri da odrede optimalnu vojnu organizaciju, primerenu društvu koje gradi socijalizam, ali i primerenu savremenom načinu ratovanja. Praksa isključuje svaku dilemu. Upravo u najtežoj situaciji, u NOR, naši radni ljudi, narodi i narodnosti, predvođeni KPJ i drugom Titom na čelu, našli su i razvili optimalan oblik organizovanja, koji je položio najteži ispit ratne prakse.

Danas se, angažovanjem stručnih i naučnih potencijala čitavog društva, uvek iznova proverava i dograđuje vojna organizacija i uvek iznova utvrđuje njena primerenost savremenim zahtevima.¹² To, doduše, još uvek nije dokaz da je naša odbrambena organizacija najbolja, ali je dokaz htenja da ona bude primerena našim društvenim, ljudskim i materijalnim mogućnostima i uslovima eventualnog rata.

¹² Upravo 1983. godine otvoren je međurepubličko-pokrajinski istraživački projekat »Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita«, u čijoj realizaciji učestvuju sve republike i pokrajine. Jedno od temeljnih pitanja na koje istraživanje treba da da odgovor jeste koja rešenja odbrane jesu primerena društvu koje gradi socijalizam na osnovama samoupravljanja.

Aktuelnost neprekidnog preispitivanja i dograđivanja odbrane višestruko je uslovljena. Dinamičan društveni preobražaj proistekao iz opredeljenja ka jačanju i razvijanju samoupravljanja, ali i iz tražanja za novim rešenjima, neposredno utiče i na preobražaj i dograđivanje organizacije odbrane, a napose oružanih snaga. Ubrzani tehničko-tehnološki razvoj iziskuje neprekidno usavršavanje vlastitog naoružanja i vojne opreme, dogradnju vojne organizacije i uvođenje novih borbenih postupaka. Vojno-politička situacija i neprekidno jačanje armija mogućih agresora iziskuju ažurne protivmere, kako društva u celini tako i oružanih snaga koje su integralni deo sistema opštenarodne odbrane i nosilac oružane borbe. Jugoslovenska narodna armija ima posebno odgovornu obavezu, jer čini istovremeno i organizaciju za obučavanje vojnika na odsluženju vojnog roka, vojnih obveznika i rezervnih vojnih starešina i organizaciju borbeno spremnu da se u svakom momentu suprotstavi mogućem agresoru. U JNA koja se u miru priprema kao udarna snaga društva, vodeća idejno-politička snaga je organizacija SK kao integralni deo SKJ. Ona je nosilac idejno-političke aktivnosti u jedinicama JNA i TO i svojim radom bitno doprinosi radničko-klasnom opredeljenju Armije kao celine i svih njenih pripadnika.

Zadržavanje jedinstvene, u svakom momentu borbeno spremne, Jugoslovenske narodne armije, u uslovima realno moguće agresije na SFRJ, ne može biti osporavano nikakvim argumentima, pa ni ideološkim. Agresor se ne može zaustaviti vizijama, već realnom snagom.

Svođenje podruštvljavanja odbrane na *ukidanje* JNA u ime realizacije Marksove i Engelsove vizije naoružanog naroda samo može biti izraz: (1) nepoznavanja suštine Marksove i Engelsove misli; (2) nepoznavanja društvenih, ekonomskih, tehničko-tehnoloških i vojno-političkih okolnosti u kojima se *danas* društvo organizuje za odbranu; (3) nemanja predstave o budućem ratu; (4) nemanja znanja o budućem protivniku, njegovoj borbenoj moći i načinu njegovog dejstva. Oružane snage (JNA i TO) danas su nam potrebne kao faktor odvrćanja agresije, kao realna snaga sa kojom se možemo suprotstaviti agresoru, kao nosilac vođenja oružane borbe i kao oslonac i zaštitnik kontinuiranog funkcionisanja sistema vlasti i samoupravljanja u uslovima ONOR. Njihov oblik organizovanja neprekidno se usavršava primereno zadacima, ciljevima i oblicima vođenja borbenih dejstava u savremenom ratu.

U teoriji i praksi, oružane snage jesu samo podsistem u sistemu opštenarodne odbrane, pa je opravdano postaviti pitanje u kojoj

meri se društvo kao celina organizuje za odbranu. U praksi su moguća shvatanja, ponašanja i mišljenja o tome kako društvo ispunjava svoju obavezu prema sopstvenoj odbrani, time što organizuje, oprema, obučava i održava oružane snage, odnosno što ih finansira. Krajnja konsekvenca takvog shvatanja jeste sugestija da treba organizovanje odbrane prepustiti stručnim licima — a to su pripadnici JNA i TO i sekretarijatima za narodnu odbranu svih nivoa, odnosno organima države. Prihvatanje takvih sugestija značilo bi odricanje od samoupravnih prava u oblasti odbrane, odricanja od koncepcije opštenarodne odbrane, ukidanje prava i dužnosti svih građana i svih subjekata društva na odbranu i svođenje odbrane na posao države.

Kako obezbediti da svi subjekti ovog društva budu istovremeno i subjekti odbrane, aktuelno je pitanje upravo u meri u kojoj je aktuelno pitanje kako obezbediti da svi subjekti ovog društva, koji po Ustavu i zakonima odlučuju o svim društvenim poslovima, *stvarno* o tim poslovima i odlučuju. Obavljanje poslova odbrane na svim nivoima društvenog organizovanja, pitanje je svih subjekata ovog društva.

Na drugi deo pitanja — da li je naša vojna organizacija u funkciji emancipacije čoveka, koja se ostvaruje merom jačanja prava na samoupravljanje i razvoj socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa, možemo, takođe, odgovoriti pozitivno. Narod organizovan kao armija, izvojevao je revoluciju a zatim je beskompromisno štitio od spoljnih nasrtaja i unutrašnjih kontrarevolucionarnih pokušaja. Zar bismo mogli da se suprotstavimo 1945—48. godine pritiscima sa Zapada, 1948. godine napadu Informbiroa i njegovoj pretnji vojnom silom da nismo imali *naoružani narod* (čiji je najorganizovaniji deo bila JNA), spreman da se suprotstavi višestruko nadmoćnijoj sili? Upravo spremnošću i odlučnošću da branimo tekovine revolucije i vlastiti put razvoja socijalizma odvratili smo drugu stranu da ne ide u oružani napad na Jugoslaviju. Oružane snage, kao integralni deo društva, sigurno stoje na braniku zemlje, ali i aktivno učestvuju u samoupravnom društvenom preobražaju, što su bezbroj puta dokazale.

Armija je nesumnjivo značajan činilac odbrane vladajućeg položaja radničke klase u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, činilac samoupravne integracije društva i ravnopravnosti naših naroda i narodnosti, činilac jedinstva Jugoslavije i njezine nesvrstane i miroljubive politike.¹³ Ispunjavajući svoju Ustavom utvr-

¹³ Vidi šire: pukovnik dr Mensur Ibrahimpašić, *Oružane snage u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja*, izdanje Političke uprave SSNO, Beograd 1979. godine.

đenu ulogu — zaštita nezavisnosti, suvereniteta, teritorijalne celokupnosti i Ustavom utvrđenog društvenog uređenja — oružane snage ostvaruju preduslove mirnog i nesmetanog sveukupnog društvenog, privrednog, političkog i kulturnog razvoja zemlje, pa i socijalnog samoupravnog preobražaja i doprinose jačanju svetskog mira kao preduslova sveskolikog napretka.

Dakle, prigovori o nesaglasnosti naših rešenja odbrane sa Marks-ovim stavovima lišeni su osnove. Mi sledimo Marksov metod osmišljavanja odbrane primerene konkretnim istorijskim uslovima, a Marks, kako znamo, nije nikome propisivao buduće oblike organizovanja, jer se nikada nije bavio, kako je sam rekao, »prčvarnicom budućnosti«.